

הפלה אינה רצח

תגובה לנעם זהר

מקד מאמרו של נעם זהר, "הפלה היא לא רצח: בין 'פרו ורבו' ל'צלם אלהים'" (זהר, 2023), הוא ההצעה "להיחלץ מן המלכוד שבדין ההומניסטי על מעמד העוֹבֵר", על פי ההשקפה שהוא מכנה "הגרסה היהודית של הומניזם דתי". זהר אף גוזר מהשקפה זו המלצה להותיר את סוגיית הפלות מחוץ לגדרו של המשפט הפלילי הישראלי. הצבעתו של זהר על השקפה יהודית הומניסטית אשר להפלות חשובה בעיניי, ואני גם מצטרף להמלצתו של זהר בעניין המשפט הפלילי, אולם אטען שההשקפה הדתית שמאמץ זהר מותירה ללא פגע את המלכוד שאליו מוליכה לכאורה הלגיטימיזציה "ההומניסטית" להפלות, ואצביע בקצרה על הכיוון המאפשר לחמוק ממלכוד זה.

המלכוד הנדון הוא זה: הכרעה בשאלה אם הפלה יזומה היא בבחינת רצח תלויה בעיקרה בשאלה בדבר מעמדם המוסרי של עוֹבֵרִים. אם הפלות אינן רצח, הרי שאינן רצח משום שעוברים חסרים את התכונות המכוננות את היותו של יצור בעל מעמד מוסרי. דוגמה רווחת לתכונה זו היא כושר תבונה. אולם תכונה זו חסרים לא רק עוברים, אלא גם תינוקות (ובני אדם בכלל במצבים שונים), ומכאן נגזרת המסקנה שגם אלה חסרי מעמד מוסרי המגן על חייהם, משמע, הבאת חייהם לקיצם אינה בגדר רצח, והיא לגיטימית מבחינה מוסרית. הוא הדין בכל תכונה שבשל היעדרה נשלול מעובר מעמד מוסרי של אדם, ואשר תחסר גם מאחרים, דוגמת תינוקות. דהיינו, הלגיטימיזציה ההומניסטית של

הפלות מכשירה רצח של תינוקות ושל אחרים,¹ שהם (במבחן השכל הישר) בני אדם לכל דבר ועניין, ושחייהם בעלי ערך כשל בני אדם.

זהר מציג את ההשקפה היהודית המוכרת שלפיה הפלה אסורה בהיותה רצח – השקפה שמן הסתם מבוססת על הטענה שלעובר מעמד מוסרי של אדם – אולם טוען לקיומה של השקפה יהודית אחרת. לפי האחרונה, המעוגנת במסורת חז"ל, הפלה אינה רצח שכן עוברים אינם בני אדם. הרעיון העומד בבסיס קביעה זו הוא, להבנתי, זה: אכן החל משלב מסוים בהתפתחותו העובר הוא בדמות אדם, ולפיכך בצלם אלוהים, אך כל עוד לא נולד ואינו פעיל כחבר מתקשר בקהילה האנושית, אין הוא בחזקת אדם, ולכן הפלתו אינה רצח. אומנם בשל היותו בצלם אלוהים יש ערך להולדתו – יש ערך בהגדלת הנוכחות האלוהית בעולם – ומשום כך הפלות הן בעייתיות ואין היתר גורף לבצען, אולם ביצוען אינו רצח ואין אף איסור מוחלט עליו. את הערך שבהולדה יש לשקול מול ערכים אחרים, ואלה עשויים, בנסיבות שונות, לגבור עליו. לא רק מניעת סכנה לחיי האישה גוברת על ערך זה, אלא גם הגנה על אינטרסים חשובים שלה.

זהר אינו מפרט את הרעיון ליציאה מהמלכוד הנדון הגלום בהשקפה זו, שהוא, ככל הנראה, כי מרגע צאת היצור מגוף אימו והיעשותו חבר מתקשר בקהילה האנושית, הוא רוכש מעמד מוסרי כזה שהגנה על כל אינטרס שהוא לא תתיר את הפסקת חייו.² אפשר לאפיין את המהלך להתרת המלכוד כנוטש את הטענה שתכונה פנימית כלשהי של יצור (תבונה, לדוגמה) אשר עוברים חסרים היא המקנה לו ולחיו מעמד מוסרי, לטובת הטענה שמאפיין יחסותי-חברתי של היצור – חברות בקהילה – הוא המקנה לו מעמד זה (או אולי צירוף של תכונה פנימית ומאפיין יחסותי-חברתי מקנה ליצור מעמד זה). במילים אחרות, המעמד המוסרי שבעטיו אסורה הפסקת חייו של היצור אינו תלוי בקיומה של תכונה פנימית כלשהי, כמו תבונה, שיצורי אנוש שונים חסרים אותה (או שאחידה בתכונה זו אינה תנאי מספיק להיות יצור בעל מעמד מוסרי).

הרעיון של חברות תקשורתית בקהילה האנושית מוצג על-ידי זהר בקיצור נמרץ, וכך נותרות תהיות. אפשר לתהות מדוע לעובדה של היות חבר מתקשר בקהילה האנושית משמעות מוסרית כה רבה; אפשר לתהות על כך אף מנקודת מבט הדוחה את הרעיון

1 הכוונה כאן, כמו במאמר כולו, לבניות שני המינים.

2 אין בכך כדי לומר שלפי השקפה זו אין כל ערך שיתיר הפסקת חיים. נראה שההשקפה תתיישב עם הצדקתה של הריגה כהגנה עצמית, והיא אף אינה מחויבת לשלילת עונש מוות על עבירות מסוימות.

(המוזר) שצורתו הפיזית של העוֹבֵר היא המקנה לקיומו ערך מוסרי (גם הרעיון שצורה זו היא תנאי הכרחי אך לא מספיק לערך מוסרי זה הוא תמוה). אולם אתעלם מתהיות אלה, שכן אפשר לראות שהאחיזה במאפיין היחסותי-החברתי הנדון אינה מבטיחה את מעמדם המוסרי של יצורי אנוש חיים מרגע לידתם, ואינה מתירה אפוא את המלכוד העומד על הפרק, גם מבלי להתעכב עליהן. האם המאפיין של היות חבר מתקשר בקהילה האנושית יציב יותר בקרב בני אנוש מאשר תבונה, למשל? ספק רב. ועל כל פנים, אין הוא יציב מספיק כדי להקנות לכל יצורי האנוש את המעמד המוסרי הדרוש. הוא פשוט לא מאפיין את כולם. בני אדם בנסיבות שונות – בשל מחלות ופגיעות שונות – מאבדים לעיתים את היכולת לתקשור חברתי עם בני מינם הביולוגי, ומההשקפה הנדונה מתחייב שבמקצת ממקרים אלה – כאשר הדבר משרת אינטרסים שונים – לגיטימי יהיה להמיתם. לא זו אף זו, במקרים רבים כאלה – אולי במרביתם – היעדר כושר התקשור נעוץ בהיעדר תבונה או, למצער, בפגם תבוני עמוק. מן הסתם, המאפיין הנדון אינו מקנה ערך לחיים של אלה שהתבונה אינה מקנה ערך לחייהם. המעבר למאפיין זה כלל אינו מועיל אפוא, והמלכוד עודו עימנו.

לדברי זהר, שכאמור אינו מפרט מהו הכושר התקשורתי האמור, לפי ההשקפה היהודית שהוא מאמץ, "רק משנולד ונשם את נשימותיו הראשונות, עם הבכי הראשון, הוא [הילוד] מתחיל את דרכו כחבר מתקשר בקהילה האנושית". אם כן, אפשר לתהות אם תפיסה מינימליסטית יותר של המאפיין התקשורתי המדובר – כזאת שלפיה אפילו בכי שאין מאחוריו יסוד תבוני או יסוד נפשי אחר כלשהו מהווה אמצעי תקשורת במובן שעל הפרק – תספיק להתרת המלכוד. אולם כיצד אפשר להצדיק את הטענה שמאפיין כה מינימלי מקנה לחייו של יצור ערך מוסרי? אנו נקלעים לדילמה: מאפיין נפשי משמעותי יחסר מבני אדם רבים ומחויבות אליו תשאיר את חייהם נטולי ערך מוסרי, ואילו מאפיין מינימלי לא יקנה לחייו של איש ערך מוסרי.

אם כן, ההשקפה היהודית הנדונה אינה מתירה את המלכוד הכרוך בהיתר מוסרי להפלות. תקצר היריעה מלפרט כיצד לדעתי מותר המלכוד הזה, אולם אצביע על הכיוון. הכיוון הוא פרגמטי. ההצדקות הסבירות לטענה שהפלה אינה רצח אכן מוליכות לטענה שגם לחייהם של בני אדם שונים אין ערך מוסרי פנימי, בחסרם את המאפיין הפנימי הרלוונטי (תבונה, לדוגמה, או מאפיין נפשי אחר). אולם מכך אין להסיק שהמתתם מותרת מבחינה מוסרית, שכן לחייהם עשוי להיות ערך מכשירי חשוב. היתר להמתתם של בני אדם החסרים

מאפיין נפשי זה או אחר עלול הן לפגוע בבני אדם אחרים הן להוביל לזילות חייהם של בני אדם. הסכנה למדרון חלקלק רצינית, וחשוב – מבחינה מוסרית – לעצור את ההידרדרות. לידה היא קו חד וברור, ולכן היא קו עצירה סביר.

פרופ' אמיר הורוביץ, חבר סגל וראש תחום פילוסופיה, התוכנית בפילוסופיה, כלכלה, ומדע המדינה, האוניברסיטה הפתוחה.

דוא"ל: amirho@openu.ac.il